

TANULMÁNYOK.

VAS GEREBEN.

Írta: ZSIGMOND FERENC.

Élete. — Vas Gereben, családí nevén Radákovics József, 1823 ápr. 7-én született a tolnamegyei fürgedi pusztán, ahol atyja: Radákovics (pontosabban Radankovits) Mihály Batthyány Fülöp hercegnek előbb huszárja, később ispánja volt. Az elemi iskolát Fürgeden járta, onnan Veszprémbe került középiskolai tanulmányokra s 1838-ig el is végezte az I- VI. osztályt. Ekkor anyja kívánságára a pécsi papnövelő intézetbe akart belépni, de ide nem vették fel. Hogy a szükséges képzést megszerezze, beiratkozott Pécselt a logikai évfolyamra, de a tanári kar 1840 febr. 26-án rossz magaviselete miatt kizárta az intézetből. Atyja ekkor hazavitte a fürgedi uradalomba s Vas Gereben az uradalmi irodában kapott gyakornoki állást. Itt sem változott meg nyughatatlan természeté; gúnyiratokkal bosszantotta főnökét: Farkas Inro enyingi tisztartót, ezért azután 1842 ápr. 1-én elvesztette hivatalát, sőt atyját is nyugdíjazták. Egy ideig Pápán tartózkodott, majd egy Radákovics Bódog nevű ismerősének bizonyítványát a tulajdonos tudta nélkül — magához vévén, ennek alapján beiratkozott Győrben jogásznak és a püspöki konviktusban kapott ebédet. Miután a jogi tanfolyamot elvégezte, Sopronba ment patvaristának, majd Pestre jurátusnak. 1847-ben ügyvéd lett és Győrben nyitott irodát. Ekkoriban már írásai révén ismert volt a neve. A Vas Gerebenév győri jogász korában ragadt rá csipős tréfiáért s ezt választotta írói nevéül. 1848-ban a kormány a Népbarát c. néplap szerkesztésével bízta meg. A szabadságharc leveretése után hónapokon át bujdosott, majd pedig önként jelentkezett a katonai bíróságnál, mely aránylag kíméletesen bánt vele (ezt félre is magyarázták sokan). Minthogy az ügyvédkedéstől eltiltatott, egészen az irodalomnak szentelte munkásságát. Önálló munkák írásán kívül több folyóirat szerkesztésével próbálkozott; munkatársa volt különféle magyar- és osztrák újságoknak. Kétszer házasodott. Első felesége Legény Katica, második felesége Szabó Eleonóra. 1868 január 25-én halt meg Bécsben. Hamvait 1885 január 18-án a bécsi währingi temetőből hazahozták Budapestre, a kerepesiúti temetőbe.

Munkái. — 1. *Irodalmi deres.* Írta Harapófogó Dániel. Kecskemét. 1847. — 2. *Életképek és Duvászfészek.* Pest. 1847. — 3. *Óreg ABC* vén emberek számára. Győr. 1848. — 4. *Partagi képek.* Pest. 1851. — 5. *Tormagyökerek.* U. o. 1855. — 6. *A régi jó idők.* 1855. — 7. *Nevecsünk.* 1855. — 8. *No még egyet nevecsünk.* 1856. — 9. *Nagy idők, nagy emberek.* 1856. — 10. *Ne búsulj.* Beszélygyűjtemény. 1856. — 11. *Régi*

képek. 1856. — 12. *A nemzet napszámosai.* 1857. — 13. *Egy alispán.* 1858. — 14. *A múltak emlékei.* 1859. — 15. *A pörös atyafiak.* 1860. — 16. *Életűnt ember.* 1863. — 17. *A tekintetes urak.* 1864. — 18. *Dixi.* 1865. — 19. *Garasos arisztokrácia.* 1865. — 20. *Jurátus élet.* 1866. — 21. *II. József császár kora Magyarországon.* 1867. — Ahol dolgozatomban Vas Gereben műveire a kiadás évszámának megjelölése nélkül hivatkozom, ott a következő kiadás értendő: *V. G. összes munkái.* Sajtó alá rendezte Váli Béla és Sziklay János. Budapest. 1886—1900. I—XII. köt. **Irodalom.** — Váli Béla: Vas Gereben. Budapest. 1883. — Váli B.: Vas Gereben családi nevérl. Figyelő. XV. köt. (1883.) — Váli B.: Vas Gereben. Figyelő. XVIII. köt. (1885.) — Vadnai Károly: Vas Gereben sírjánál. (1885.) Irodalmi emlékek. Bp. 1905. — Barabás Ábel: Vas Gereben. Bp. 1903., II. kiad. 1906. — Országh József: Vas Gereben és a népnyelv. Magyaróvári kegyesr. gimn. értes. 1911—1912. — Gárdonyi Albert: Vas Gereben a magyar nyelvért. Irodalomtörténet. 1913. — Szinyeyi József: Magyar Írók. XIV. köt. (1914.) — Mikszáth Kálmán: Vas Gereben. Magyar Regényírók. XVIII. köt.

Ötven éve az idén,¹ hogy a halál derékban törte ketté egy érdemes és népszerű magyar író pályáját, a Vas Gerebenét. Ha kétszáz esztendeig élne is, szokta volt mondani, találna elég megírni való anyagot;² de negyvenöt éves sem volt, mikor meg kellett halnia. A sors csak annyit engedett meg neki, hogy egy pillantást vethessen a királyával kibékült nemzet biztató új korszakára, a másfél évtizedes ború utáni virradatra, melynek előkészítésében az ő hazafias, bátor tolla is közreműködött. Jólleső elégtétellel írta le utolsó regényének befejező sorait: «Mire munkám sajtó alá kerül, nem kell félnem, hogy a német cenzor egy sort is áthúzzon vörös rajzójával.»³ Az önkényuralom politikai cenzurájának dőreségéről az utókornak sem lehet más a véleménye, mint a Vas Gerebené s a történelem régóta hálás emlékezetében őrzi azok neveit, akik a szabadságharcunk utáni szomorú időben is módját keresték és találták annak, hogy írásaikkal a nemzeti öntudat tüzét kialudni ne engedjék s az önkényuralom hamvasztó törekvéseit ellensúlyozzák. A kérdésnek ez az oldala véglegesen tisztázva van... Csakhogy Vas Gerebent (és sok kortársát) még egy más fajta cenzura is idegesítette: az, melyet a már megjelent költői műveken az esztétika nevében szoktak gyakorolni a kritikusok. A fogalmak sajnálatos összezavarása következtében Vas Gereben az egykorú szépirodalmi kritikát is önkénykedéssel, hatalmi

¹ Ezt a tanulmányt a szerző 1918 március 16-án olvasta föl a Magyar Irodalomtörténeti Társaság közgyűlésén.

² *Egy alispán.* 7., 13. l.

³ *II. József császár-kora.* 423. l.

visszaéléssel vádolta s hazafiás írói hivatásának teljesítése terén majdnem ugyanolyan ellenségéül érezte, akárcsak a politikai cenzurát... Régen halott immár Vas Gereben, halottak bírálói is; de az elhunyt író regényei és bennük a szerző kritika-ellenes panaszai ma is közkezen forognak s nem tudni, vajjon az olvasó az újabb kritika hallgatását nem tekinti-e jogosan a per eldöntésének egészen a panaszos fél javára. Igaz ugyan, hogy Váli Béla — Vas Gerebennek maig is egyetlen igazi életfőja — egy emberöltővel ezelőtt lelkiismeretes és hasznos munkában ismertette Vas Gereben életét és írói működését, de könyve rég eltűnt a forgalomból s különben is ő még érezte némileg a tárgy kényes voltát, melyhez nyúlni «régi sebek megújításától fél egyik, más okot sejtet más»¹. Ma már sokkal könnyebben megőrizhetjük tárgyilagosságunkat. Az irodalomtörténet, egy félszázad messzeségéből visszatekintve, kötelességét teljesíti, midőn újonnan mérlegre teszi Vas Gereben írói termelését, hogy megállapítsa az arányt ennek forgalmi értéke és valódi súlya, történeti fontossága és műbecse közt. Óvakodunk minden előzetes elfogultságtól. Elismerjük, hogy már maga az a körülmény is ritkaság, ha az író halála után ötven évvel még mindig beszélhetünk művei forgalmi értékéről. Vas Gerebennél ezt az örvendetes esetet látjuk; Petőfi novella-író kortársai közt, sőt a mult század ötvenes-hatvanas éveinek összes prózaírói közt is Jókai után Vas Gereben az, kinek elbeszélései és regényes korrajzai ma is kelendők s az olvasó nagyközönség előtt kedvesek. Ez mindenesetre egyik bizonyítéka az író tehetségének, de nem okvetetlenül mértéke is ennek. Ha az egykorú kritika már függetleníteni tudta magát ítélkezésében az olvasók hangos tetszésétől, az utókornak még inkább kötelessége higgadtan megfontolni, vajjon a Vas Gereben-művek népszerűségének forrása és eszközei mennyiben esztétikaiak s esetleg mennyiben nem.

Erre a feladatra már másfél évtizeddel ezelőtt (1903) vállalkozott — szintén a Vas Gereben népszerűségéből indulva ki — egy temperamentumos fiatal tanár, az azóta elhunyt Barabás Ábel. Egész könyvben méltatta Vas Gereben írói egyéniségét és műveit, ügyes élénkséggel, tetszetős fölkészültséggel, de a kellő tárgyilagosság híján s kijelentéseinek szigorú latolgatása nélkül. Könyvének a mi viszonyainkhoz képest jelentékeny sikere volt, hamarosan második kiadást ért; de a könyv kapóssága itt sincs arányban a belső értékkel; sokkal inkább védőbeszéd jellege van, hogysesem elfogulatlan ítélet

¹ Egyotemes Philologiai Közlöny. 1883. 891. l.

erejével hathatna ránk. Hogy a későbbi sorokban lehetőleg elkerüljük a vitatkozást Barabás Ábellel (aki Vas Gereben kritika-ellenes vádjait is jórészt magáévá teszi), itt kell megállapítanunk könyvének két sarkalatos hibáját. Az egyik az, hogy mondanivalóját általában magasabb hangnembe írja át, mint szabad volna; az örökös világirodalmi kiindulópontok és párhuzamok, Shakespeare-től Tolsztojig úgyszólván minden nagy író nevével való - bocsánat a kifejezésért — dobálódzás eléggé mutatják ugyan a szerző olvasottságát, de megtövesztik az olvasót Vas Gereben nevének teherbírása és jelentősége felől; az olyan szólamok, hogy a «Petőfi szubjektivitása és Arany objektivitása egyesül» Vas Gerebenben (42. l.), veszélyeztetik az egész könyv hatásának komolyságát. A másik alaphiba — a mi szempontunkból még nagyobb — pedig az, hogy Barabás a Vas Gereben egyéniségét kivételesnek, elszigetelt jelenségnek mondja, aki elzárkózik mindenféle hatás elől, semmi sem hagy nyomot nála, mesterei nincsenek, senkitől sem vett kölcsön, senkihez sem hasonlítható, az ő iránya új irány, melyen maga halad egyedül, az ő formája új forma, mellyel csak maga tud boldogulni (17., 53., 55., 88., 184. l.). Az irodalomtörténet nem fogadhat el ilyen álláspontot. A legeredetibb tehetséget is csak félig - - vagy félig sem - - érthetjük és értethetjük meg, ha előállításának és kifejlődésének feltételeit nem igyekszünk kikutatni, melyek erős szálakkal kapcsolják az írókat korához. Az ötven esztendő hiába telt volna el Vas Gereben halála óta, ha alakját nem tudná szemünk beilleszteni szellemi környezetébe,

Nem elszigetelt, hanem éppen nagyon jellegzetes alakja Vas Gereben a szabadságharc utáni magyar irodalomnak. Ehhez a korszakhoz kapcsolják őt írói erényei és hibái egyaránt, de különösen hibái. Így mindjárt a kritikáról vallott felfogása is, melyet fentebb már érintettünk. Vas Gereben szereplése nélkül nem volna teljes az a «kritikai interregnum», melyről olyan komoly aggodalommal mondta 1859-ben Erdélyi János: «Nem hiszem, hogy volt volna szembetűnőbb fölsembevés a kritika iránt, mi ma... Szabad legyen hallgatni a példák-
kal.»¹ Az elhallgatott példák között nemcsak lírikusaink nagy részére gondolt Erdélyi, hanem valószínűleg Vas Gerebenre is, aki egy helyt egészen a korabeli irodalmi divat ízléstelenségével hasonlított a kritikát ahhoz a kutya-hoz, amely mérgesen megugatja a haladó szekeret csak azért, mert ez halad, a kutya meg marad.² Mikor komolyabban

¹ *Tanulmányok.* Budapest. 1890. 6. l.

² *Pavlagi képek.* — *Tormagyökörek.* 355. l.

s jóhiszeműleg beszél is a kritikáról. úgy nézi ezt, mint az írók hazafias törekvésének kerékkötőjét, hiszen a kritika a művészet nevében épen azokat az írói fogásokat ítéli el, melyekkel az olvasástól még mindig idegenkedő magyar közönség szívéhez lehetne férközni. A kritikát teszi felelőssé azért a sok kárért, melyet ez azáltal okoz, hogy «még a látszatért is» megtámadja az írókat, hogy minduntalan külföldi példákat emleget s a gyomot nem írja, hanem a jó növény-nyel együtt agyoncsépli, ¹ mert hatalmát kimeríthetetlennek tartja, sőt gyanúsításra is vetemedik, nem maradván meg «az irodalmi formák mellett»²; a kritikusoknak nem tud élő ember okosat írni, «nálunk megvárják, míg valaki halódik s mikor kiment belőle a lélek, fölturkálják irományait, megtalálják a kincset s az üstökös farkába kapaszkodván, azt hiszik: beváltották magukat az égi dicsőségbe»³. Ezekkel az utóbbi szavakkal nyilván Arany és Gyulai *Bánk bán*-tanulmányaira céloz s nem lehetetlen, hogy a Katona József írói mártiromságának átérzésében — akár öntudatosan, akár félig öntudatlanul — a maga sajtó sebeinek enyhülését is keresi, melyeket az egykorú kritika ejtett lelkén. Vas Gereben is sokszor érzi a félreértetés keserűségét s kikifakad sorsa ellen. Tudja, hogy regényei nem valók akárki számára, csak azokéra. «kik ép eszűiek azt megértenei.»⁴ (A legtöbb kritikus persze hogy' volna ilyen?!). Már-már követni akarja a Katona József tragikus példáját s hogy a tollat «a falhoz nem vágta», azt többek közt Doby Antal uramnak, a tiszaujlaki szabónak köszönhetjük, aki «oly édesdeden» kérte a további dolgozásra írókat, hogy ez csakugyan újra megszaporfította kalamárisában a tintát.⁵ Ha mindez tréfa, bizony meglehetősen kesernyés tréfa és senkinek se fáj úgy, mint neki magának. Vas Gereben meggyőződése szerint a kritikusok követeléseinak teljesítése az írókat műszabályok rabjává vagy külföldi minták utánzójává tenné; ezzel szemben ő — ép úgy mint sok kortársa — az *eredetiség* bástyái mögött keres menedéket.⁶ (Fel is sóhajt Erdélyi János: «Hát ki nem eredeti mai nap a magyar költők közül?»)⁷ ... Lehetetlen mindebben rá nem ismernünk a Petőfi tüneményes pályájától elkáprázott korszak felfogására. Vas Gerebent különben a kor

¹ *Egy alispán.* 8., 10. l.

² *U. o.* 411. l.

³ *U. o.* 166. l.

⁴ *A pörös atyafiak.* Pest. 1860. II. k. 185. l.

⁵ *II. József császár kora.* 370. l.

⁶ *Egy alispán.* 9. l.

⁷ *Tanulmányok.* 215. l.

divatán kívül egyéni jellemvonásai is ehhez a felfogáshoz terelték: fiatalkori rakoncátlan, dacos természete Petőfi egyéniségének árnyoldalára emlékeztet. Az ifjú Vas Gereben macskazenét «rendezett» annak, aki neki nem tetszett, gúnyiratokkal támadott ellenfeleire; de idegessé vált, ha később őt bírálta más; neki, a *vas gerebennek*, fájt a kritikusi toll szurása! Az olvasóközönség pártoló szeretetét nem tudta teljes kárpoztásnak tekinteni a kritika kifogásaival szemben, illetőleg nem volt megelegedve a magyar közönség irodalom-pártolásának arányaival sem, noha e tekintetben neki és Jókainak lehetett legkevesebb oka a panaszra. Panaszkodását néha persze maga sem akarja komolyra vétetni; mikor egy-egy művének vége felé a gyors befejezést emlegeti azzal a megokolással, hogy a közönség úgysem adna három-négy forintot egy regényért, ezért hát rövidre igyekszik szabni könyve terjedelmét: az ilyen enyelgő beszéd nem annyira panasz, mint inkább a népszerűsége tudatában levő író kacérkodása. Csakhogy sort kerít Vas Gereben erre a dologra komolyabb hangon és komolyabb célzattal is; ilyenkor elfogulttá lesz és panaszkodása közben szívesen szemet húny a legkétségtelenebb tény előtt is, kivált ha egyúttal a gyűlöletes kritikának is ellentmondhat. Köztudomású, hogy a szabadságharc után a magyar könyveket hazafias cselekedeteknek tekintette közönségünk s olykor selejtes termékeknek is kitüntetett buzgó részvételével. Kritikusaink mindnyájan örvendetesnek mondták az olvasókedv megnövekedését s épen erre való tekintettel kezdtek szigorúbb mértéket alkalmazni az írók műveinek megítélése terén. A legtekintélyesebb bírálók — köztük Erdélyi János¹ — megállapították, hogy «nem a szerzők részéről áll jobban az irodalom, hanem az olvasók részéről»; hiába, Vas Gereben felteszi magának a kérdést: «hol van az a közönség?» s fölényesen meg is felel rá: «nagyot hazudott az, ki el merte mondani, hogy olvasóközönségünk nagyobb, mint volt hajdan». ² Vas Gereben ennyire semmibe sem veszi a kritika állításait, de a maga számára csalhatatlanságot követel még fenyegetés árán is: «Ha valamikor megtudnám, hogy akadna magyar, ki népünkről el nem hinne ennyit e könyvnek elolvasása után, tekintse úgy, mintha e könyvet a fejéhez vágtam volna s azt mondanám: *vértagadó!*»³ Ime ez az a kritika iránti «fölszemvés»,

¹ *Tanulmányok.* 7. l.

² *Egy alispán.* 7. l.

³ *Életűnt ember.* Pest, 1862. 56. l.

melyről Erdélyiek panaszkodtak s mely nemcsak Vas Gerebent, hanem általánosságban egész korát jellemzi.

Szembeállítva egymással a kritika és közönség kívánalmait, természetesen az utóbbinak a szájaizéhez igyeckszik alkalmazkodni s ez a második körülmény, mely elválaszthatatlanul odafüzi Vas Gerebent a mult század ötvenes-hatvanas éveinek népszerű író-nemzedékéhez. A művészeti szempontot többé-kevésbé elnyomja egy másik: a magyarság szempontja, vagy ami ezzel azonos: a népszerűség. A gyászoló nemzet vigasztalása, bátorítása, a hiúságának való hizelgés tiszteletre méltó forrásból táplálkozott ugyan, de íróink nagyrésznél túlmént nemcsak a költői valószínűség, de a jóízlés határán is. A túltengő nemzeti önérzet nagyot-mondásaira is Petőfiben kerestek mintát és igazolást; de ami Petőfinek a kezdeményező lángész kivételes jogánál fogva jól állt (a kritika különben ő nála is megrója az ilyesmit), a kisebb tehetségű utódok írásaiban sokszor olyan ízléstelen modorossággá fajult, hogy a költői igazságot szomorú hervadás fenyegette. Beleestek ebbe a hibába nem ritkán a tehetséges írók is: Jókai, Lévy, Vas Gereben stb. A «magyarok istené»-nek nevét mindenki az ajkán hordozta s Isten választott népéről, a magyarról, boldog-boldogtalan holmi együgyű mitológia-félét próbált kieszelni. Vas Gereben szerint Isten az özönvíz után új, romlatlan, erős fajt teremtett, melyet Mihály arkangyal kérésére «Magyar»-nak nevezett el, s persze mindjárt veres nadrágos cigányt is teremtett mulattatására.¹ Nem csoda hát, ha a magyar faj — férfi és nő egyaránt — kiváltságos díszje a világnak. Hát különösen a magyar huszár! A hazafias buzgóság itt már néha igazán émelgős túlzásokkal vesztegeti el saját hitelét. Ez szintén az egész kor hibája, benne a Vas Gerebené is.² Az ilyesmi láttára fakadt ki fájdalmas iróniával Gyulai Pál: «Érzem, hogy én is magyar vagyok, ha nem is oly tösgyökeres, mint Vas Gereben, hogy én is hazafi vagyok, ha nem is oly nagy, mint Vahot Imre. Miért ne kérkedjem én is hazafisággal legalább egyszer életemben?...»³ Gyulai máskor is meg-megcsipkedte Vas Gerebent, «a magyar nép választott esztétikusát s a leendő Petőfi-Társulat született elnökét».⁴ Ime, az ilyen kritika fajt oly nagyon írónk hazafias szí-

¹ *Parlagi képek. — Tormagyökerek.* 366. l.

² Barabás Ábel szerint (i. m. 82. l.) Vas G. «nem akar hízelegni a nemzeti hiúságnak». (!)

³ Gyulai Pál: *Dramaturgiai dolg.* (1908.) I. köt. 163. l.

⁴ *U. o.* I. köt. 569. l.

vének; de vajjon nem jogosult és szükséges volt-e ez vele és társai-
val szemben s vajjon nem volt-e még mindig kíméletesebb az ő
modoruknál? Igaz, hogy a nemzeti büszkeség érzete alapján véve
őszinte volt, de megérzékítése, költői kifejezése (művészeti szempontból
ez a fontos) a szabadságharc utáni korszak legtöbb írójánál túlmént
az őszinteség, sőt némelyiknél a józan ész határán. Petőfi magas
röptű képzelete s gazdag érzelmi skálája legtöbbször elbírta a fel-
lengző kifejezések áradatát is, ellenben az ötvenes-hatvanas évek írói
sokszor nagyzó, vakmerő, de üres stílus dagályába fúlasztották az
eszmei tartalmat. A lényeggel nem sokat törődtek, a *kelme*, sőt a
sallang volt vetélkedésük kedves tárgya; emelkedett gondolatok
helyett nagy mondásokat hajhásztak. Ez a vonás Vas Gerebennél
szerencsére kisebb mértékben érvényesül, mint igen sok kortársánál.
mégis a kritika iránti ellenszenv és a véglletes hazafiúi elfogultság
mellett ez az ő harmadik árnyoldala, mely korának irodalmi divatá-
hoz kapcsolja: a költői nyelv lesüllyesztése a hivalkodó nemzeti el-
fogultság szolgálatába. Nem elég, hogy e korszak legtöbb írójának
műveiben egyes magyar alakok minden tökéletességgel fel vannak
ruházva s tetteikkel feltűnően hirdetik nemzetünk kiválóságát: a
lélektani szertelenséget még tetézi néha a stílus nyeglesége. Vas
Gereben sem tudta egészen kivoínni magát ennek a káros divatnak
a hatása alól; nemcsak a jellemrajzolás terén, hanem kifejezéseiben
is «sulykot bizony nem egyszer elhagyít». Mikor Tanti cigány az ő
nagy szívességéért mindössze annyi jutalmat kér Pista csikóstól,
hogy «komá»-jának szólíthassa. Vas Gereben a sallangosok bizalmas-
kodó hangján fohászkodik fel az égbe: «Boldog Isten, mikor ilyet
hallasz, egy-egy pillanatra tudom, hogy a földre kívánczol». ¹
Batthyány, Festetics és Baltay egymással összetalálkozván, egyenkint
érzi mindenik magáról és társairól, hogy «midőn három ilyen ember
összekekerül, az üstökös csillag bátran megindulhat az ég boltozatján». ²
Földváry Gábor szerint is (de persze inkább Vas Gereben szerint)
ha Pest-Pilis-Solt megye istenigazában elkiáltaná magát, «a magas
mennyországból a megrémült angyalok ijedtükben is lepottyantanának
egy kis áldást». ³ A magyar huszárra «Isten szeme néz le, talán az
titkon gyönyörködik benne. mikor ezt a jó fajt huszárnak teremti». ⁴

¹ *A régi jó idők.* 147. l.

² *Nagy idők, nagy emberek.* 75. l.

³ *Egy alispán.* 19. l.

⁴ *A régi jó idők.* 324. l.

«Még a vérszomjas halál is megcsóválta fejét a felhőkben, mikor a jó fiúkat (a Simonyi óbester huszárjait) pipázgatni látta.»¹ Az ilyen nagymondások a költői képzeletnek nem erejét, csak erőlködését mutatják s néha a «Kasernenblüthe»-féle adomák határát érintik.

Ezek mögött a fattyúhajtások mögött azonban jól lehet látni az egészséges anyatorzset, mely a magyar haza vér- és könnyáztatva talajába ereszti gyökereit s lombozatával a közhangulat levegőjét lélegzi be, de egyúttal táplálja és üdíti is ezt. Vas Gereben itt is, egész működésének súlypontja és célzata révén, kortársaival egy úton jár. Az az átalakulás, mely az ő gondolkozásmódjában 1849 után végbement, szimbólikus jelentőségű, az egész nemzetre jellemző. A szabadságharc előtt és alatt Vas Gereben is — mint a többi fiatal óriás — a radikális reformok lelkes harcosa, aki türelmetlen hevességgel támadja a konzervatívabb pártot, az ú. n. táblabíró-osztályt, hangoztatva, hogy lejárt a tekintélyek kora.² A nagy nemzeti katasztrófa azonban megkomolyítja a viszálykodó hazafiakat; a veszélyben forgó közös kincsnek: magyarságuknak ösztönszerű védelmében egyesülnek az addigi ellenfelek és gyorsan általánossá lesz az a meggyőződés, hogy a közelmúlt: a XIX. század második negyede történelmünknek egyik legdicsebb korszaka volt, melyben nemzetünk évszázadok mulasztását tette jóvá s melyet elsősorban a magyar nemesség áldozatkész szabadelvűsége ragyog be. Vas Gereben elég jó hazafi volt ahhoz, hogy belássa tévedését; elismerte, hogy mikor valaha a tekintély ellen izgatott: «káromolta az eget»; érezte, hogy a tekintély iránti kegyelet adóját kell elégtételül felajánlania a megbántott és lenézett magyar úri rend számára.³ A demokratikus eszmékhez, melyeknek erőszak nélküli megvalósulását nemesi rendünk önzetlensége tette lehetővé, a felszabadult magyar nép hősi próbatétele után persze továbbra is ragaszkodott minden felvilágosodott hazafi, köztük Vas Gereben is, de megtanulta, hogy a magyar nemességben, nyolcszáz éves nemzeti múltunk képviselőjében, a szabadelvű reformoknak nem kerékkötőjét, hanem okos megérlelőjét kell látnia. Ettől kezdve a nemességet és a népet a *nemzet* fogalmában egyesítve öleli magához a történelem folyamán visszamenőleg is és áhitatos szeretettel nyomozza a létében annyiszor fenyegetett magyar faji és nemzeti lélek jellemző vonásait; a múltban a nemesség volt

¹ U. o. 83. l.

² *Jurátus élet.* 23. l.

³ *Egy alispán.* 12. l.

ennek igazi letéteményese, a satnyuló jelenben a testileg-lelkileg romlatlan falusi, sőt pusztai nép közt látja írónk az ezeréves magyar faji erények menedékvárát. Ezeknek az erényeknek vált ő is apostolává, hogy az eszményített múlt idők tükrével vigasztalja a legázolt magyarságot, hogy figyelmeztesse honfitársait az elődöktől rájuk hagyott örökség megőrzésére s a haladó kor igényeihez való alkalmazására. Hazafias és erkölcsi cél vezeteti tehát Vas Gerebent írásai-ban és minthogy ebből a szempontból joggal hivatkozhatott törekvé-seinek nemes voltára, annál inkább zokon vette a széptani kritika kifogásait, melynek elveit ő voltaképen nem is ismerte.¹ Mindenesetre sürgősebbnek és fontosabbnak tartotta a maga gyakorlati célját. Több ízben kijelenti, hogy első célja a tanulság s csak a második cél «egy kis mulattatás»;² nem az esztétikai gyönyörködés a fő, hanem a «tudat», melyre oly nagy szükségünk van.³ A letűnt idők mozgató eszméit akarja megismertetni Vas Gereben az utódokkal, a nemzeti múltat igyekszik megszerettetni. Meggyőződése szerint mindenkinek — az írónak különösen — kötelessége közreműködni, hogy a tisztas hagyományok fennmaradjanak a későbbi nemzedékek okulására.⁴ Ebből a szempontból kívánja műveit bírálat alá vétetni s minden törekvése oda irányul, hogy minél nagyobb olvasóközönségben keltsen érdeklődést a hamisítatlan, régi magyar élet sajátosságai iránt, melyeket az író idejében egyaránt sorvasztott a politikai önkény és a mindinkább terjedő anyagi világnézet. A kozmopolitizmus métélye ellen a régi spártai erkölcsök újraélesztésében remélne hathatós eszközt.⁵ Mindezt nagy hévvel és komolysággal hirdeti írónk; komoly erkölcsi álláspontjának tudatából merít jogot és bátorságot arra, hogy időnkint meg is dorgálja azokat, kik őt nemes törekvéseiben nem támogatják eléggé. Ki-kifakad a magyar közönség ellen, mely nem becsüli kellőképen a jó könyvet, áldozni meg épen nem hajlandó érte; pedig nincs jövője annak a nemzetnek, mely a múlt idők meg-örökítését nem kívánja. A sivár jelennel való elégedetlenség Vas Gerebennél is a múlthoz menekül (ha mindjárt a közelmúlthoz is); ez a vonás kapcsolja őt korának romanticizmusához. Saját vallomása szerint úgy van ő a szabadságharc előtti pár évtized átélt korszaká-

¹ Váli B.: *Vas Gereben*. Egyet. Philol. Közöny. 1883. 867. l.

² *II. József császár kora*. 333. l.

³ *Nagy idők, nagy emberek*. 5. l.

⁴ *Jurátus élet*. 6. l.

⁵ *Pörös atyfiak*. Pest. 1860. II. k. 175. l.

val, mint Ádám a paradicsommal: csak akkor tudta meg, milyen szép volt az, mikor már kihajtották belőle.¹ Mások talán könnyen elfeledik a múltat, ő akkor legboldogabb, midőn azt megemlegetheti;² mert szerinte a múltnak emlékezetéből egy ízecskének is halálos vétek volna elveszni;³ nagy szerencsétlenségnek tartaná, ha rajta kívül senki sem, vagy igen kevesen foglalkoznának a legközelebbi múlttal;⁴ hej, milyen hasznos munkát tett volna néhány ember, ha a régi dolgokat már ezelőtt ötven évvel gyűjtögette volna;⁵ igen bölcs embereknek tartja Vas Gereben azokat, akik mindig előre vigyáznak, hanem még bölcsőbbek szerinte azok, akik hátra is néznek.⁶ Vas Gerebennek csak hátra kell néznie s szívéből eloszlik minden keserűség, mert csak a szépet, a lélekemelőt látja meg abban a közelmúltban, mellyel meglehetősen elégedetlen volt, mikor mint jelenben benne élt. Nem ok nélkül hálálkodik ő a múltba tekintő képzeletnek: «Áldott visszaemlékezés, mit érne nálad nélkül az élet? Te vagy az a rósta, mely a fájdalmat, mint a konkolyt, kirostálod és az eltartásra méltó szemet visszatartod, hogy a lelki sovány esztendőkből éhen ne haljon meg a lélek...»⁷

Elismerésre méltó szorgalommal lát a közelmúltra vonatkozó korrajzi adatok összegyűjtéséhez. Ő maga is hivatkozik arra a «tetemes fáradság»-ra, melybe művei anyagának felkutatása kerül, de egyúttal önérzetesen vállalja is adatai valóságáért a felelősséget s az érdeklődőknek kész bővebb felvilágosítással is szolgálni,⁸ azt hívén persze, hogy így a széptani kritika kifogásai ellen is felvértezte magát. Nagyobb műveit sohasem nevezi regényeknek, hanem *korrajzoknak* vagy *magyar korrajzoknak*. Búvárkodása a XIX. század első felére szorítkozik, csak legutolsó munkájában (*II. József császár kora*) lép át a XVIII. század nyolovanas éveibe. Korrajzai összefüggő sorozatot alkotnak, egy egységes és következetes írói programmal szolgálatában áll mindenik. Ugyanegy vezérmotívum hangzik ki valamennyiből: nyolcszáz éven át karddal védtük meg Árpád apánk örökségét s vívtuk ki a világ tiszteletét, ezentúl a tudás és békés

¹ *Régi jó idők.* 291. l.

² *Nagy idők, nagy emberek.* 314. l.

³ *Egy alispán.* 7. l.

⁴ *Nagy idők, nagy emberek.* 479. l.

⁵ *A nemzet napszámossai.* 137. l.

⁶ *Egy alispán.* 14.

⁷ *Jurátus élet.* 20. l.

⁸ *Egy alispán.* 410. l.

szorgalom terén is utól kell érnünk a nyugati művelt nemzeteket, hogy a népek világversenyében létünk jogosultságát el ne veszítsük. A «nemzeti gondolat»-ot Vas Gereben szerint II. József alkotmányellenes intézkedései ébresztették fel a magyarságban a XVIII. század végén,¹ a XIX. század első feléé az érdem, hogy a korszellem követelte újjáalakulás nagy munkáját elvégezte. Ez a félszázad is két részre osztható: a tulajdonképeni reformkor 1830-tól, Széchenyi István gróf irodalmi és közéleti fellépésétől számítható, de Vas Gereben a XIX. század három első évtizedéből is igen sok biztató körülményt tud az olvasó elé állítani s az irodalmi és politikai aranykor előkészítőiül feltüntetni. Bemutat egyes alakokat, akik szerinte egy-egy új eszmét előrelátólag felkaroltak, küzdöttek és szenvedtek érte, mint minden olyan ember, aki megelőzte korát. A fokozatosan magyarosodó és művelődő nemzeti élet különféle ágai elevenednek meg Vas Gereben regényeiben, illetőleg korrajzaiban, melyeknek tárgyai tehát egymással érintkeznek, sokszor egymásba át- meg átnyúlnak. A tárgyi időrend fonala ilyen sorozattá fűzi össze írónk nagyobb korrajzi műveit: *II. József császár kora Magyarországon, Régi jó idők, Nagy idők, nagy emberek, A nemzet napszámossai, Egy alispán, Tekintetes urak, Jurátus élet*. Az első mű vigasztalan háttéréből előlépteti Vas Gereben Dugonics Andrást, aki a magyar nyelv pallérozását s a jobbágnép sorsának enyhítését hirdeti nemzeti orvosságul. A többi könyvben pedig látjuk Festetics György gróf és Batthyány Lajos herceg kulturális újításait, Kisfaludy Sándor magyar tűzi költészetének varázshatását, a hazai színészet előítéletekkel és nyomorral küzdő lelkes előfutárait, Földváry Gábor pestmegyei alispán tevékenységét stb. Írónk történeti ismeretei — mint már említettük — komoly tanulmányozás eredményei s adataiban nagyobb tévedések nincsenek, legfeljebb egy-egy pontatlanság vall rá részint hevenyészett dolgozómódjára, részint nem szakember voltára.² De mi előttünk most nem is fontos az ilyesmi. Vas Gereben nem tudományos történeti fejtegetéseket akar a magyar olvasóközönség kezébe adni. A történeti tények csak háttérnek valók, melyből egy letűnt korszak

¹ *II. József császár kora*. 328. l.

² Dugonicsnak «*Etelka és Jolánka*» (?) c. regényéről, úgy látszik mint egy műről beszél, amely harmadik kiadást ért meg hamarosan (*II. József császár kora*. 426. l.). Széchenyi 40,000 (?) forinttal vetette meg a M. T. Akadémia alapját (*Régi jó idők*. 289. l.). Julius Caesar a spanyol (?) hadjárat eredményét üzentte meg a «Veni, vidi, vici» szavakkal. (*Garasos arisztokrácia*. Bp. 1912. M. Regényírók. XXX. köt. 171. l.)

szellemét, embereit, életét kell az írónak megelevenítenie és az olvasóval elképzeltetnie. Ez a feladat pedig — akár volt vele tisztában Vas Gereben, akár nem — csakis a művészet eszközeivel oldható meg s az író eljárása a műbírálat illetékessége alá tartozik.

Vas Gereben nem tud — nem is akar — tárgyilagos bírása lenni a múlt eseményeinek. Őt gyakorlati cél vezeti; ha ez összhangban van a művészeti igazság követeléseivel (mely utóbbiakról különben igen hiányos ismeretei vannak): annál jobb; de ha választani kell a kettő közül, akkor írónk az utóbbit feláldozza az előbbinek. Mielőtt a regény tárgyául szolgáló eseményeket bemutatná, az ő sajátos szemüvegét kínálja ide nekünk, mely nagyobbak és színebbnek mutat mindent, némely sugarat pedig egyáltalában nem bocsát magán keresztül. A jelek és a közelmúlt közt nem akar folytonossági kapcsolatot teremteni Vas Gereben. Az ő célja, mondhatni, éppen az ellenkező: az olvasó ne ismerje fel a mindennapi élet állandó bajait, saját helyzetének örök kicsinyességeit a regényekben, hanem tekintsen olthatatlan szomjúsággal apáinak letűnt kora felé s ennek láttára ne törődjék bele nemzetietlen jelenébe. Legelső regénye első fejezetének jellegje a következő:

«Nekünk csudadolog, amit elbeszélék
S aki még elhinné, az is ritka lélek,
De még az ilyen is a fejét csóválja
S egy-egy «ejnyé»-t nem is állna meg a szája.»

Kíváncsian nézzük, miről fog szólni ilyen előhang után az I. fejezet; hát látjuk, hogy a fejezet címe: «1809»! Vas Gereben csakugyan nem egy alkalommal bizonyítgatja, hogy az 1809-iki nemesi fölkelés siralmas kudarcát csakis az osztrák vezetőség rosszakarata és irigysége okozta, enélkül «a kudarc helyett fényes győzelemről írhatnánk most és nem lett volna szükség azon békére, mely harminfél millió alattvalót és egy nagy darab földet szelt le a térképről».¹ Ez a magyarázat a történelmi oknyomozásnak inkább csak paródiája, de az író célját jól szolgálta az ilyen adomajelligű alapra épített okoskodás, mert elősegítette, hogy az olvasóközönség az 1848—49-iki szabadságharc bukását is árulók cselszövésének tulajdoníthassa s ne kelljen elvesztenie a magyar katona legyőzhetetlenségébe vetett hitét, melyre a csüggesztő ötvenes években nagy szüksége volt. Tehát a művészeti szempontot, melynek mindig a lényegre kell irányulnia, háttérbe szorítja a hazafias buzdítás gyakorlati szempontja. Vas Ge-

¹ Nagy üdök, nagy emberek. 333. l. — V. ö. Dixi. 72. l.

reben a naiv ember szemével nézi az eseményeket, a dolgok lényege helyett anekdóták ragadják meg képzeletét s nála egyes történeti fontosságú jelenetek nemcsak fenséges voltukat nem tudják éreztetni, hanem komolyságukból is kivetkőznek; pl. az asperni csata leírása együgyűen naiv; Simonyi óbester és magyar huszárjai alig tesznek egyebet a franciák golyózápora közepette, csak nyomogatják pipájukban a tüzet.¹ A történeti alakok szerepeltetésében is gyakran elveszti írónk a helyes szemmértéket: Földváry alispánról olyan hangon beszél, mintha történelmünknek egyik legjelentékenyebb alakja volna.

Jóval szerencsésebben érvényesül Vas Gereben megelevenítő tehetsége a magánélet és a vármegyei élet költött alakjainak és jeleneinek rajzában. Itt már nagy hasznát veszi személyes tapasztalatainak és emlékeinek s nem utolsó sorban annak a rengeteg adomának, melyek az ő írói egyéniségéhez szervesen hozzátartoznak. Egy-egy csattanós adoma, a nép humoros képzeletének e terméke, sokszor igazi kész kis műalkotás, mely egy-egy lényeges jellemvonás erős hangsúlyozásával egészséges torzképet tud adni, találóbbat akárhány komoly arcképnél. Ez az a genre, melyben Vas Gereben tehetsége legjobban érvényesül. A régi magyar patriarkális világból egész sereg jóízű alakot őriznek korrajzai. Ezek az alakok többnyire torzképek ugyan,² de mélységesen igaz vonások vannak bennök túlozva, az is tagadhatatlan, hogy rendszerint nem válnak igazán egyénekké s erősen hasonlítanak egymáshoz, de típusoknak annál sikerültebbek. Vas Gereben összes regényalakjai közül ezek maradnak meg legélénkebben emlékezetünkben. Ilyen pl. Tapadó bácsi,³ az elhízott, maradi, parlagias, kis dolgokban meglehetősen önző, de alapjában véve romlatlan lelkű nemesi osztálynak ez a jellegzetes képviselője. Ki ne emlékeznék az öreg Baltayra,⁴ akinél minden olyan cselekedet rovásra kerül, amely nem illik jóraivaló magyar emberhez — persze az öreg Baltay szerint; Dunay gróf pl. azért kapott rovást, mert 1. nem dohányzott, 2. bort nem ivott, 3. könyveket olvasott; Kovács István pedig azért, mert 1. a kocsmáját zsidónak adta árendába, 2. sört hágy neki mérni, 3. maga is megissza. Azután ott van Kállay Miklós,⁵ aki a faluja kocsmárosát elcsapta, mert ez egy úri vendég-

¹ *Régi jó idők.* 83. 85. l.

² Barabás Ábel azt mondja (i. m. 158. l.), hogy Vas G. «a torzalakokat nem szerette... Kerülte a torzvonásokat.» (!)

³ *Régi jó idők.*

⁴ *Nagy idők, nagy emberek.*

⁵ *A nemzet napszámossai.*

nek éjjeli szállást mert adni, holott szerződészerű kötelessége lett volna a kastélyba küldeni. Hát Józsi Gyuri, az ő «bolond társaság»-ával,¹ az öreg Faragó alispán² s mások! Mintha mindezeket a magyar anekdótakincs eleven ereje éltetné, a magyar anekdótakincsé, melyet senki sem aknázott ki jobban, de nem is gyarapított nagyobb mértékben, mint Vas Gereben. Kár, hogy azt a művészi folyamatot, mellyel ironknak a népével megegyező, adomaszerető képzelete a jellegzetes, pompás alakok egész sorát teremtette meg az ihlet öntudatlan hevében: a regények vége felé rendszerint meghamisítja és elrontja az író politikai célzatossága. Ugyanis a «régi» és az «új» Magyarország forrongó mérközésének rajzában Vas Gerebent szíve és faji büszkesége — talán szándéka ellenére is — a nyolcszázéves dicső hagyományokra visszatekintő, kiváltságaira feltékeny, mégis nagylelkű nemesi osztályhoz látszik húzni, — viszont korának demokratikus elveiből leszűrődött meggyőződése arra ösztönzi, hogy a szabadelvű átalakulás szükségességét hirdesse honfitársai előtt. Politikai és erkölcsi szempontból persze szép dolog Vas Gerebentől, hogy a jogegyenlőség híveinek s a korszerű műveltség terjesztőinek pártjára áll, de művészeti tekintetben csak sajnálható az az eljárás, mellyel a fentebb említett kitünő regényalakok tagjait a regények végén mintegy kifícámítja, «megtérítvén» őket az új eszmék malasztjával s büszke nemesi vállukat begörnyesztvén a demokratikus *módi* jármába. A pompásan megrajzolt Tapadó bácsi a «Befejezés» szerint az unokáját kereskedelmi iskolába adja, hogy «ne legyen a lánchordta tekintetes úr, hogy otthon időnek előtte felfalja mindenét, hanem legyen kereskedő, mesterember...» (Igaz, hogy a *Tekintetes urak* «befejezés»-e meg épen az ellenkezőre biztat bennünket). A Festetics-majoresco tragikuma is, melyet családjával és hazájával való meghasonlásából sejt és vár az olvasó, szintén melodramai «jó vég»-et ér.³ Az öreg Baltayból, aki nem régen még rovás alá vette Dunay grótot a könyvolvasás bűne miatt, Vas Gereben olyan szenvedélyes betűfalót csinál, hogy Kisfaludy Sándor regéinek olvasása közben még az ebédről is megfeledkezik. Faragó alispánt, aki egész életében folyvást a klasszikusokból idézett, latinul törvénykezett, a nyelvújítókat gyűlölte, a főispánt feőispánnak írta: a *Zalán futása* egészen megváltoztatja; elhagyja a latin beszédet és ötezer forintot

¹ *Egy alispán.*

² *Jurátus élet.*

³ *Régi jó időnk.*

ad az Akadémia létesítésére. Ilyen épületes példákat bőven lehetne még elősorolni. Vas Gereben itt a saját politikai óhaját és reményeit iktatja a történelmi fejlődés tényei helyébe. Azt az átalakulást mely több nemzedéken át érlelődve, nagy ingadozások közt, lassan-lassan ment végbe: azt Vas Gereben nemcsak *egy-egy* emberi élet határai közé, hanem sokszor néhány rövid esztendő tartamára sűríti össze; hiszen Baltay, Faragó Péter, Tapadó, Józsa Gyuri stb. öreg korukig a maradiság megrögzött képviselői s az ilyen emberek gyökeres megváltozásában vajmi nehéz hinnünk. Különben a történelmi tényekkel sem egyezik meg az az úgyszólván kivétel nélküli meghódolás a reformeszmék előtt, melyre Vas Gereben kényszeríti előbbutóbb minden regényalakját. A regény cselekvésének gyors haladására nézve persze előnyös a történelmi folyamatok egyszerűsítése és időbeli összevonása, erre joga is van a regényírónak, de vigyázatlan kézben könnyen erőszakosságra vezet a történelmi és lélektani igazsággal szemben. Az is érthető, sőt szinte kikerülhetetlen regénytechnikai fogás, hogy az író az egymás ellen küzdő eszmeáramlatok képviselőit családi, szerelmi stb. kötélekek segítségével minél természetesebb és minél többoldalú érintkezésbe hozza egymással, hogy így az eszmék harcát ne elvontságában szemléljük, hanem élethű jellemek következetes cselekedeteiben. Vas Gereben érzi, hogy így kell eljárnia, de itt ismét túlzásba és valószínűtlenségbe téved, midőn rendszerint ugyanazon család vagy szűkebb társaság tagjai közt osztja fel a lehető legellentétebb szerepeket, néha anélkül, hogy a ríktó ellentét magyarázatát megkísérelné. Egy-egy kedvenc hősről és hősnőről (pl. Pál úr és Berkes Aranka¹) el nem tudjuk gondolni, honnan vették s honnan tudták megőrizni eszményi hazafiasságukat egész környezetüknek ellentétes irányú gondolkozása és ostroma közepette. Különben Vas Gereben kedvenc regényalakjainak nem ez a legfőbb hibája, hanem az, hogy élettelen bábokká válnak épen a szerző dédelgető szeretete folytán. Azok a fiatal emberek, akiket írónk az új Magyarország apostolaiként mutat be s akik a regényeknek összes többi szereplőit elbájolják: voltaképen hihetetlenül unalmas árnyképek, nem élhetik a maguk mindennapias életét, örökös prédikálásban merül ki szerepük. Vas Gereben termékeny agya tele volt gyakorlatias, józan eszmékkel s a sok leckét mindet ezekkel a sajnálatra méltó regényhősökkel mondatja el. A Józsa Gyuri ifjú rokona:

¹ II. József császár kora.

Endre,¹ Egerszegi,² Pusztay Imre,³ Kapus Imre,⁴ Katona Mihály,⁵ Sipos,⁶ Vámosy Laci⁷ — mind egymásról vannak mintázva s nem egyebek, mint az író szócsovéi. Ezek a szépeknek és kedveseknek mondott jogvégzett fiatal hősök menyasszonyukkal is olyan tudákos, száraz, nagyképi modorban társalognak, hogy ilyenkor nem könnyű eldönteni: nevetségesek-e inkább vagy unalmasak. Annyi bizonyos, hogy ilyen fiatal emberek sohasem voltak a világon. Mikor Vámosy Laci Erdey gróf fia mellé kerül nevelőnek s a gróf kérdést tesz a Laci nevelési elvei iránt, nosza, az ifjú nevelő azonnal a helyzet magaslátára emelkedik s hozzákezd a mondókájához: «Méltóságodnak engedelmével harminc évre tekintsünk vissza. . . » stb. Ilyenek Vas Gerebennél ezek az ifjú óriások mind. De a leányalakokban sincs igazi élet. Agyonyomja őket az író nagy szeretete, mely minden jó tulajdonságot gyenge vállakra halmoz: az erélyes, kardos menyecskék közt már inkább akadnak sikerült alakok. Roppantul elrajzolt torzkép pl. a Nagy Pista színész alakja,⁸ mert ezt is minél meghatóbbnak akarta festeni a szerző. Ez a célzatosság, mely odatolakodik a regényalakok és az olvasó közé, esztétikai szempontból Vas Gerebennél legsúlyosabb botlása. Ez még arra az alakra is árnyat vet szerintünk, amelyiket általában legnagyobb szabásúnak és legkitünőbbnek tartanak — és talán nem ok nélkül — Vas Gereben műveinek összes szereplői közt. Köntös Mihály ez,⁹ a szentmihályi öregbíró. Csakugyan van ebben az emberben valami zordon fenség, valami lenyűgöző akarat-erő, mely az Immermann *Münchhausen*-jének híres oberhofi Schulze-jét juttatja eszünkbe. De Vas Gereben ezt a nagyhatású jellemet csak gyengíti a beléje vegyített érzelmes vonásokkal. Arról a Köntös Mihályról, aki a községi előljáróságot nem eresztí beljebb háza tornácánál s aki «oly tekintéllyel, mint a bagdadi kalifa, ki előtt csak hasonmászva lehet beszélni», szokta kérdezni a hozzáforduló ügyesbajos emberektől: mi kell paraszt? — az ilyen emberről fel sem tételeznők azt az érzelmes ellágyulást, hogy tisztelete jeléül épen

¹ *Egy alispán.*

² *Tekintetes urak.*

³ *A nemzet napszámosai.*

⁴ *Jurátus élet.*

⁵ *Dixi.*

⁶ *Pörös atyafiak.*

⁷ *Élelűnt ember.*

⁸ *A nemzet napszámosai.*

⁹ *U. o.*

kezet esőkoljon Kállay alispánnak, vagy hogy az akkoriban ország-szerte komédiásoknak nevezett vándorszínészeket olyan szíves fogadtatásban részesítse s úgy megbecsülje, holott a színi előadás után azon való esodálkozását fejezte ki, hogy a színészek nem nyeldestek kócot, spanyolviaszkot vagy kénkövet. A Köntös Mihály-féle hajlíthatatlan akarató jellemek inkább tragikai irányban volnának fejleszthetők, de Vas Gereben nem hagyja szomorú sorsra jutni kedves embereit. Egyébként Köntös Mihályban valósággal élt egyént rajzol írónk, csakhogy mindjárt el is homályosítja egyéni jellegét, midőn nyilatkozatához hozzáteszi, hogy «népünk között száz meg száz Köntös Mihály van.»¹ Ime, Köntös Mihály is típusá halványodott. Az öreg Schnellernéről² is megmondja Vas Gereben, hogy élő alak után mintázta, de azt is, hogy «úgyszólván minden körnek megvolt abban az időben az ilyenforma asszony-vicispánja». Vas Gereben jellemrajzai így maradnak meg mindig a típus határain belül.³ Mindig egy-egy egész csoportot, egész társadalmi osztályt állít elénk s abból választ ki egyet mulatóul. «Vannak emberek» — így kezdődik a *Jurátus élet* egyik fejezete — «kikről nem bírjuk elhinni, hogy valaha fiatalok lettek volna. Faragó Péter alispán úr szakasztott ilyen ember volt»; a következő fejezet kezdő sorai meg ezek: «Vannak emberek, kiket az idő sohasem tud megvéníteni», ezek közül való Csillag Pál megyei főjegyző. Ha egy rosszlelkű jószágigazgatót akar bemutatni, nem is veszteget szót az illető *egyén* jellemzésére; van elég sok rossz jószágigazgató Magyarországon, «tehát akihez hasonlít, képzelje el kiki magának a nevé».⁴ Az ilyen eljárás okszerűleg következik Vas Gereben sajátos tehetségéből. Aki — mint ő is — valósággal adomákban gondolkozik, annak a tipikus jellemvonások iránt van érzéke; az adomák, még ha egyéni nevekhez fűződnek is, rendszerint általánosabb érvényűek s egy-egy nép különféle rétegeinek legjellegzetesebb tulajdonságaiból táplálkoznak; és valamint az adomák célja legtöbbször a megnevetetés. Vas Gereben regényalakjai közül is azok a sikerültek, akiket mulatságos, adomaszerű jellemvonások éltetnek, ellenben «komoly» alakjainak többsége csak arra való, hogy Vas Ge-

¹ Lásd Az *enyngi bíró* című «kules»-ot A *nemzet napszámosai*-hoz. (453. l.)

² *Régi jó idők.*

³ Barabás Ábel (i. m. 124. l.): Vas G. «alakjai egyének ... nem típusok ...» (!)

⁴ A *nemzet napszámosai*. 100. l.

reben ne a maga nevében mondja el nézeteit egyes történelmi vagy társadalmi kérdésekről.

Szívvél-lélekkel osztozik Vas Gereben is korának romantikus vonzalmában a *nép* iránt. De a politikai célzat kedvéért néha itt is erőszakot kell elkövetnie szíve sugallatán. Hogy szabadelvű politikai következtetéseit levonhassa, olyanokat mondhat egyik szócsővével, az öreg Szántayval, hogy a magyar népnek «most (a XIX. sz. elején) rosszabb sorsa van, mint az amerikai rabszolgának»;¹ azonban úgy-szólván mindegyik munkája megcáfolja ezt a különben is nagyon túlzó vádat. Vas Gereben műveiben legfeljebb egy-egy gonosz jószág-kormányzó zsarnokoskodik, a földesúr csaknem mindegyik atyai jó-akaroja jobbágyainak; Keglevics Miklós pl. nem mert megnősülni, mert attól tartott, hogyha gyermekei születnének, nem tudná lelké-nek minden szeretetét osztatlanul jobbágyaira árasztani!² Ismétel-jük, Vas Gereben korrajzaiból első sorban a régi magyar patriarkális nemesi világ dicsérete hangzik ki, amely világban a legalsóbb nép-osztály is boldogul él. Irónk romantikus világításában a jobbágy-ság is jeleskedik a magyar faji jellem minden erényével. Az angol Bowring meglátogatván Batthyány Lajos herceg enyingi birtokát, nem akarja elhinni Kajári Pistáról, hogy ez közönséges béres; «Her-ceg!» - mondja Bowring — «hát ha minden magyar ember ily tisz-tán beszél és józan eszű, mint e béres, mit akarnak rajta civilizálni?»³ Vas Gereben szeretne emberkiállítást rendezni az első arisztokratától a csikósbojtárig, hogy a magyar faj kiválóságát az egész világ meg-ismerje; mert nálunk még a koldus sem olyan nyomorult, mint más-hol...⁴ Ime, ilyennek látja szerzőnk a *népet*: a magyar faj testileg-lelkileg legromlatlanabb, legboldogabb rétegének. Számos rövidebb elbeszélésben rajzolja ezt az eszményített népeletet és pedig szülő-földjét, a Dunántúlt. Vas Gereben is, mint Baksay Sándor, leg-szebbnek tartja valamennyi népviselet közt a dunántúli asszonyok fejdíszét: s Baksayval egyezően ő sem győzi eléggé ostorozni és csúfolni a városi elfajult életet, célzatosan szembeállítva ezzel a falu tisztas és józan egyszerűségét. A célzatosság ezekben a népies el-beszélésekben nem olyan hántó, mint Vas Gereben többi művében; az oktató hang inkább helyén való az ilyen novellákban, melyek első

¹ *Hégyi jó idők.* 100. l.

² *Egy alispán.* 158. l.

³ *Nagy idők, nagy emberek.* 34. l.

⁴ *U. o.* 477. l.

sorban a nép számára készültek, bár szerzőjük gondosan ügyelt arra, hogy a parasztlelet rajzolója közben egy szót se ejtsen ki olyat, „amit akárinely kényes úrhölgy ajkaira ne vehetne elpirulás nélkül”.¹ Az az óvatos, félúton megálló népies irány ez, melyhez Auerbach *Dorfgeschichte*-i is tartoznak (Vas Gereben ismerte ezeket²). Vas Gereben elbeszélései nagyon egyformák, mondhatni: sablonosak; cselekvényük mindig annyiból áll, hogy egy derék és szép parasztleány (csaknem mindenik elbeszélésben: Örzse) parányi bonyodalom árán boldog lesz egyszerű választottjával, aki rendesen szolgálgeény a leány családjánál, de mindig szép és jóra való ember. Az a túlságosan leereszkedő modor, melyet már a *Néparatya*-ban megsokalt Arany János, ezeknek a népies elbeszéléseknek is egyik árnyoldala; de azért ezek között vannak Vas Gereben legkifogástalanabb alkotásai (*Egy falu, két bakter*), mert ezekben az apró művekben nem válik annyira érezhetővé, mint a nagyobbakban, írónk egyik legfőbb fogyatkozása: a szerkesztőképesség hiánya.

Nagyobb korrajzaiban szerkezetnek alig van nyoma. Szerzőnk maga is tudja és elismeri magáról, hogy a cselekvény művészi alakításához szükséges nyugalom és műgond hiányzik a természetéből. Több ízben rajtakapja magát (még több ízben őt az olvasó), hogy nem arról beszél, amiről akart, mert egy-egy újabb ötlet vagy emlék minduntalan kizökkenti az előre elgondolt eszmemenetből. „Már hiába, úgy vagyok én a múlttal, mint a szenvedélyes vadász az akadályokkal, keresztül megyen mindenem és csak később látja ruhadarabjain, hogy itt is járt, amott is járt, talán többet, mint a vad után . . .”³ Egyszerre két-három nagyobb munkán is dolgozott⁴ s az összegyűjtött anyagot félig nyers állapotban adja az olvasó elé. Munka közben meg-megfeledez az arról a keretről, melyet kezdetben a cselekvény számára kiválasztott;⁵ pl. a *Garasos arisztokrácia* tartalmát

¹ *Parlagi képek. Tormagyökevek.* 237. l.

² *Nagy idők, nagy emberek.* 34. l.

³ *Tekintetes urak.* 408. l. — V. ö. *Jurátus élet.* 48. l.

⁴ Váli Béla: *Vas Gereben.* Egy. Phil K. 1883. 878. l.

⁵ Néha a szereplők neveit is elfelejti és összetévesztgeti. A *Jurátus élet* elején Faragó alispán fiát Endrének hívják, később Imre néven szerepel. Egy csikós-legény a *II. József kora* 25. lapján Fogas Gyurinak mondja magát, a 311. lapon már Markos Gyurivá változik. A *Parlagi képek* egyik elbeszélésében (*Íd az Isten, csak kérni kell tőle*) az öreg Galambos hol Jánosnak (169. l.), hol Pálnak (182. l.), hol pedig Istvámnak (184. l.) van említve. Ugyanezen kötetnek egy másik novellájában (*A kárvalott cigány*) a bíró leánya eleinte Örzse, később Trézsi!

tulajdonképen a regény főszemélye beszéli el, de mennyire nem tud boldogulni szerzőnk ezzel a formával! Kénytelen zárójelben segítségére sietni az olvasónak s tudatni vele: «(ezt már lakóm mondja)» mert a sok beavatkozó személy közt sokszor szemünk elől veszítjük a voltaképeni elbeszélőt. Vas Gereben a szerkezet követelményeit legfeljebb egyes külsőségekben tudja felfogni; a *Pörös atyafiak* cselekvényeit sikerült is két mértanilag egyenlő félre osztani; ez a legnagyobb eredmény, amit ezen a téren elért! Ez a fogyatkozás nagy kárára van Vas Gereben korrajzainak, de szintén természetszerűleg következik az író egyéniségéből. Vas Gereben maga feljegyezte magáról, hogy csak külső körülmények tették könyvíróvá; gyermekkorában is inkább megtanulta a dalt vagy adomát, csak ne kelljen asztalhoz ülve papírra jegyezgetni; de azt is bizonyosra állítja, hogy — ha könyveit meg nem írta volna is — élete derekán és nyugtán *elbeszélte* volna gyermekeinek példának okáért.¹ Ez nagyon jellemző nyilatkozat. Aki adomázni, másokat élőszóval mulattatni szeret,² az nem bibelődik a művészi szerkezet szabályaival, de előadása közvetlen és valószerű lesz. Ezért olvassa a magyar közönség még manapság is szívesen Vas Gereben korrajzait.

A tősgyökeres magyar nyelv és az élvezetes előadásmód valóban legnagyobb jelessége Vas Gerebennek. Ebben a tekintetben igazi istenáldotta tehetség ő, szép-prózánknak egyik legjobb stílusztája. Rajongó szeretettel van eltelve nyelvünk iránt, melynek — mint egész nemzeti létünk tengelyének — sorsát feszült figyelemmel kíséri több művében. Lelkesedve magasztalja a magyar nyelv apostolait: a költőket, főként a dunántúliakat (Kisfaludy Sándort, Berzsenyit, Vörösmartyt), azután a színészeket, kik szintén fontos szolgálatokat tettek a nemzeti nyelv és irodalom terjesztése terén. Átértzi a nyelvújítás nagy jelentőségét, mely lehetővé tette nyelvünk kibontakozását a latin és német igából, de tudja, hogy a nyelv a nemzeti lélek leg-

¹ *Egy atispán.* 11. l.

² «Felekivel és Szerdahelyivel gyakran rendezett adomaversenyt; rendszeren ő (Vas G.) volt a győztes.» Barabás Ábel: i. m. 204. l. — Érdekes adalék idevonatkozólag *Jókai* egy hírlapi humoros nyilatkozatának következő részlete (*Délihétb.* 1853. II. félév 834. l.): «... Ha pedig mégis néhanéha megcsúszna rajtam, hogy holmi unalmas drámai előadások alatt az én genialis barátom, Vas Gereben anecdotáinak hallgatásában a közönséget megzavarnám, ezáltal a hallgatókat bizonyosan nagyobb élvezettől fosztva meg, mint aminőt a színpadról várhatnak, tekintse a figyelmes cikkirő ifjúságom könnyelműségét és legyen irántam kegyes elnézéssel.»

sajátosabb terméke, tehát legromlatlanabb tisztaságban a nép ajkán él. Ezt a hamisítatlan népnyelvet ő is az anyatejjelel szívta magába, mint Plánczeszű kortársai: Petőfi, Arany, Jókai; ezekkel össze sem hasonlítható ugyan alkotó tehetség, ízlés vagy képzelő erő szempontjából, de mint a nép nyelvének és eszejárásának irodalmi értékesítője nem méltatlan hozzájuk. Stílusa egyáltalában nem könyvízü. hanem olyan természetes és ötletes, mint a népé, melytől tanulta. Előadása bővelkedik szeszélyes, jóízű példákban és képekben, a figyelmet nemcsak nem fárasztja ki, hanem még el is tereli a mű belső fogatkozásaitól. Ahogy Eötvös József súlyos tartalmú műveiből egész kötetre való gondolatokat lehet kiválogatni, melyek önerejükben is megélnek: úgy gyűjthető össze Vas Gereben korrajzaiból egy gar-mada anekdota, melyek maradandóan hirdetik írójuk tehetségének a nép lelki világával való benső kapcsolatát. Sajnálatos, hogy a halál korán elnémította Vas Gerebent; de elkészült műveiből az is megállapítható, hogy — ha hosszabb ideig élt volna is — írói tehetsége nem igen fejlődött volna tovább. Eszmeköre meglehetősen szűk volt, mint azé a nemzedéké, melynek dolgozott: az állandó téma és célzat, mondhatni, adva volt, a legtöbb író ehhez alkalmazkodott. Vas Gereben is mint ember, mint politikus, mint író, egyaránt hű fia volt korának és nemzetének s megérdemli az utókor figyelmes emlé-kezését.